

KEVEVÁRI ISTVÁN*

BOSSZÚ, IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÉS FAJI KÉRDÉSEK JOHN GRISHAM *HA ÖLNI KELL* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.4.04>

A tanulmány John Grisham Ha ölni kell című tárgyolótermi krimijén keresztül mutatja be a jog és zsánerirodalom kapcsolódási pontjait. A regény fontos témái közé tartoznak a bosszú és igazságszolgáltatás dichotómiája, az amerikai faji feszültségek megjelenése az igazságszolgáltatás működésében továbbá a jogász professzió helye a média és közvélemény szorításában. A tanulmány fő tézise, hogy a professzionális jogi eljárásrendszer sajátosságai nagyon gyakran nem képesek a hétköznapi igazságérzetet kielégíteni, amire a mediatizált közélet nyomása is megnehezíti a jogrendszer önképének megfelelő eljárásrendek betartását. A regény mint tárgyolótermi dráma abból a szempontból is érdekes lehet számmunkra, hogy míg ez a zsáner a tágabban értelmezett amerikai irodalomban kifejezetten népszerű és közismert (ezzel a hétköznapi jogi tudás disszeminációjában fontos szerepe van), ezzel szemben a magyar igazságszolgáltatás hétköznapi működése alig ismert fikciós művek szempontjából. A regény másik fontos jogi problémája az esküdtszéki nullifikáció mibenléte és annak működése, nem csak eljárásilag, hanem lélektanilag is. A szöveg harmadik kiemelt témája a kritikai fajelmélet (critical race theory, CRT) mozgalom rövid bemutatása és témáinak megjelenése a szövegben (igazságszolgáltatás rejtett rasszizmusa, a kettősmércék stb.), illetve az, hogy a kritikai fajelméletben megjelenő történetmesélői módszertan miként jelenik meg a professzionális diskurzusban és formálja át a jogi vitákat. Álláspontom szerint a populáris és zsánerirodalom bevonása a jog és irodalmi kutatásokba azért is lehet lényeges, mert a jogra vonatkozó laikus, hétköznapi tudást ezek a művek (illetőleg a mozgóképes adaptációk) sokkal erősebben formálják, mint a kutatási irány szépirodalmi fókuszú tematikája.

1. BEVEZETÉS, ZSÁNERKÉRDÉSEK ÉS JOHN GRISHAM

A jog és irodalom kutatások meggyőződése szerint mindig is programszerűen a periféria és a jagon kívüli világ integrációját célozzák a jog természetéről szóló diskurzusban. Nyilván megvannak azok a kanonizált szövegek és szerzők, amelyeket szívesen előveszünk, hogy ennek a diskurzusnak „rangot adjunk”, azonban ezúttal egy olyan szöveget választottam, ami nekem személyesen sokat jelentett (pél-

* PhD, adjunktus, NKE ÁNTK, 1083 Budapest, Ludovika tér 2. E-mail: kevevari.istvan@uni-nke.hu.

dául nagyon jól le tudtam mérni rajta, hogy minden ellenkezésem dacára mennyire jogász lettem a kamaszkori önmagamhoz képest), másrészt John Grisham *Ha ölni kell* című regénye¹ popkulturális beágyazottsága miatt (a 90-es években Grisham igazi bestsellerszerző volt, akinek több könyvét is megfilmesítették) sokkal nagyon impakttal rendelkezhet, mint az úgynevezett magaskultúra bármely más alkotása.

2020-ban, a George Floyd-gyilkosság nyomán újra minden eddiginél erősebben fellángolt az Amerikai Egyesült Államok jogrendszerének és társadalmának rendszerszintű rasszizmusa körüli vita, amely a köz- és a magánéletet is olyan önvizsgálatra készítette, amelyre (a hivatalos büntetőeljárás után) nemcsak a tudomány, hanem a populáris kultúra is elkezdett reflektálni. A jogi és társadalmi igazságérzetet, továbbá a meglévő faji ellentéteket és a rasszizmust problematizáló, a több évtizedes múltra visszatekintő témája a kritikai fajelmélet (*critical race theory, CRT*) jellegű kutatások és azok nagyon eltérő eredményei szintén közéleti viták keresztútjába kerültek. Mindezek nem érintik a magyar közbeszédet közvetlenül, ezen kutatási irány recepciója egyelőre periférikus jellegű.² A kritikai fajelméleten alapuló kutatások módszertanának integráns része a megélt tapasztalat elmesélése és a tudományos érvelés narratív jellegének felerősítése³, így a jog és irodalomra, illetve a jog és populáris kultúrára vonatkozó kutatásokba ez a módszertan és szemlélet nagyon harmonikusan simul bele.

John Grisham regénye tehát témáját tekintve továbbra is aktuális vagy újraaktualizálható. A megerőszkolt tízéves kislánya miatt bosszút álló Carl Lee Hailey pere körül kibontakozó cselekmény felfedi nem csupán az Egyesült Államok igazságszolgáltatási rendszerének működését és visszáságait, hanem azt is, hogy a faji ellentétek és az intenzív médiajelenlét miként hat a jog működésére.

A regény zsánerét tekintve tárgyalótermi dráma, amelyet látszólag akár egy jellegzetesen amerikai narratívának tekinthetünk.⁴ Magyarországon az igazságszolgáltatás és általában az állam (normális) működésének középpontba helyezése gyakorlatilag teljesen ismeretlen, miközben a Los Angeles-i történetgyár áldásos tevékenységének köszönhetően egy átlagpolgár számára a populáris kultúra jelen zsánere sokat elmond egy számunkra idegen rendszer működéséről, és adott esetben jobban meg is ismeri azt, ezzel viszont torzítja az elképzeléseit és a várakozásait a minket körbevevő rendszer tényleges működésére vonatkozóan.

A zsáner a mai napig virágzik, a többé vagy kevésbé hitelesen ábrázolt amerikai igazságszolgáltatási rendszerre vonatkozó narratívák a populáris kultúra integráns részeivé váltak és így a mindennapi tudásba is beépülnek. Ennek expanzív jellegét talán jól jelzi, hogy voltak híradások arról, hogy amerikai filmek hatására Kanadában

¹ JOHN GRISHAM: *Ha ölni kell* [ford. FÖLDES GÁBOR] (Budapest: Geopen 2008).

² LÁZÁR DOMOKOS: „Critical Race Theory – A magyar kritikai rasszelméleti mozgalom elméleti megalapozása” *Themis* 2016. június, 92–115., továbbá VISEGRÁDY ANTAL: *Jog és állambölcselet* (Budapest–Pécs: Dialóg Campus 2002) 23–26.

³ MARIA C. MALAGON – LINDSAY PEREZ HUBER – VERONICA N. VELEZ: „Our Experiences, Our Methods: Using Grounded Theory to Inform a Critical Race Theory Methodology” *Seattle Journal for Social Justice* 2009/1. 257.

⁴ DAVID RAY PAPKE: „Conventional Wisdom: The Courtroom Trial in American Popular Culture” *Marquette Law Review* 1999/3. 472.

bevezették vagy be akarták vezetni a Miranda-figyelmeztetést, mert a kanadai rendőrökkel szemben panasz érkezett őrizetbe vettektől, hogy nem kapták meg a jogaira vonatkozó figyelmeztetést, amit a filmek alapján vártak.

A *Ha ölni kell* ennek a zsánernek a jellegzetes eszközeivel él, és szinte didaktikus és dokumentarista részletességgel mutatja be az eljárást (egy ponton még arra is kitér, hogy a bíró hányas cipőt hord⁵).

John Grisham amerikai író, végzettségét tekintve jogász, és a karrierje korai időszakában praktizáló ügyvéd volt, így alkotóként nem egy külsődleges „bölcész/írói” nézőpontot jelenít meg. Ráadásul, habár Arkansas államból származik, de gyermekként a családja éppen abban a Mississippi államban telepedett le, amely az első regényének helyszínének, a fiktív Ford megyének is otthont ad, és az írói pályája későbbi szakaszában is az „Amerikai Dél” központi helyszín és téma számára.⁶

1989-ben jelent meg első regénye, a *Ha ölni kell*, amelyet egy valóban megtörtént bűneset ihletett, de ott a kislány fehér volt, az elkövető pedig két afroamerikai férfi. Az áldozat és az elkövetők rasszának ez a stratégiai „cseréje” ironikus, különösen úgy, hogy a regény (és a film különösen⁷) egy ponton éppen erre a színcserére építve próbál egy általános tanulságot levonni a bosszú és a faji előítéletek természetéről.

Mindenesetre a napjainkban fájdalmasan sokszor kimondott és leírt „ezt ma már nem lehetne így megcsinálni” e fölött a regény felett is ott lebeg. Valószínűleg egy nyugati egyetemi kurzuson vagy konferencián komoly kritikával illetnék a regényt a „fehér felszabadító” toposzért⁸ és a női karakterek ábrázolásáért,⁹ azonban ebben az elemzésben ezt a toposzokra koncentrálnó kritikát szeretném mellőzni, mert önmagában egy toposzra rámutatást nem érzek elég erős érvek semmire. Ellenben a cselekmény visszatérő témái az igazságszolgáltatási rendszer és a „Mély Dél” (*Deep South*) törzsi dinamikájának egyes aspektusait jól ragadja meg.

2. A REGÉNY CSELEKMÉNYE RÖVIDEN

A regény 1984-ben játszódik Mississippi államban a fiktív Ford megyében, ahol két fehér férfi bestiálisan bántalmazza, és megerőszakolja a tízéves afroamerikai Tonya Hailey-t, aki a bevásárlásból tartott hazafelé. A kislány a bántalmazást túléli, habár a testét az elkövetők hosszú mérföldeken át szállítják a furgonjukkal, hogy

⁵ GRISHAM (1. lj.) 55.

⁶ Grisham műveinek hatására az amerikai jogéletre, így például bírói döntésekre egy szépen kutatótt témakör. Az egyik legjobb tanulmány ezek közül Nicholas Mignanelli nevéhez fűződik. Nicholas MIGNANELLI: „The Runaway Judge: John Grisham’s Appearance in Judicial Opinions” *The University of Memphis Law Review*, 2018/3. 731. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3141316>.

⁷ *A Time to Kill* (Ha ölni kell), rendező: Joel SCHUMACHER 1996, magyar szinkronfordítása: HELTAI Olga. A tanulmányomban igyekszem a regény és a film cselekménye, témái és dramaturgiája között különbséget tenni, és inkább az előbbire koncentrálni, de egy ponton a filmet is felhasználom az elemzéshez.

⁸ Cynthia D. BOND: „Laws of Race/Laws of Representation: The Construction of Race and Law in Contemporary American Film” *Texas Review of Entertainment and Sports Law* 2010. 258.

⁹ Carrie S. COFFMAN: „Gingerbread Women: Stereotypical Female Attorneys in the Novels of John Grisham” *Review of Law and Women’s Studies* 1998. 89–91.

egy elhagyatott tónál kidobhassák. Az élet és halál között lebegő lányt megtalálják, és a hatóságok elkezdnek kutatni a tettesek után. A két férfit (Billy Ray Cobb és Pete Willard) a helyi seriff megtalálja és letartóztatja. A Clanton városi bíró a feleket előzetes letartóztatásba helyezi, és az óvadékukra vonatkozó tárgylást két nappal későbbre tűzi ki.

Ezalatt a sokkos családfő, Carl Lee Hailey fegyvert szerez, beszél egy, a családdal korábban jól viszonyt ápoló ügyvéddel, Jake Brigance-szel, hogy mi történne, ha megölné a férfiakat. Az ügyvéd figyelmezteti a következményekre, de ennyiben marad a dolog. Azonban Carl Lee már ekkor döntött: az óvadékról szóló tárgyalás előtti estén betör a bíróság épületébe, és egy tároló helyiségben elbújik egy M16-os gépkarabéllyal. Másnap a két letartóztatottat a rendőrség vezetőségén hozza be, Carl Lee előugrik a búvóhelyéből, és pár rövid sorozattal kivégzi a lány megerőszkolóit, és az őket vezető rendőr is úgy megsebesül, hogy később amputálni kell az egyik lábát. Carl Lee elmenekül, de még aznap este letartóztatják. A védelmét Jake Brigance veszi át, aki a regény főhőse lesz. A feladata nehéz: meg lehet-e menteni Carl Lee-t a potenciális halálbüntetéstől, amiért bosszút állt a lányát ért sérelemért?

A regény annak ellenére, hogy aligha lehetne a világirodalom remekei közé sorolni, témáiban és kérdésselvetéseiben nagyon sokoldalú, és ambícióiban univerzális igénnyel lép fel. Ezek közé tartozik a bosszú társadalmi igénye és a törvényes igazságszolgáltatás intézménye, a társadalmi és jogi igazságérzet konfliktusa, továbbá a faji kérdések és kettős mércék valósága, valamint ezek kétélű retorikája.

3. LÉNYEG ÉS LÁTSZATOK DICHOTÓMIÁJA: A REGÉNY FŐTÉMÁI

Különösen a regény filmes adaptációjának fényében (amivel jó eséllyel sokkal többen találkoztak, mint a regénnyel) ez klasszikus amerikai antirasszizmus-történetnek tűnhet, amelyben a fehér középosztálybéli író az amerikai történelmi igazságtalanságok fényében valamiféle költői igazságszolgáltatással eléri, hogy a fehér bűnösök (a regény magyar fordítása kerüli a kifejezést, de a regényben explicit módon szerepel a *redneck* – „tahó”, szó szerint „leégett nyakú” – kifejezés az elkövetőkre) megbűnhődjenek, és az elnyomott kisebbséget megtettesítő Carl Lee jogi értelemben megszabaduljon a bűneitől, amiért visszavágott a kislányát ért bestiális és aljas támadásért.

Azonban, ha megnézzük a szöveget, akkor ez narratíva és cél megbicsaklik. Vagy ha komolyan gondolta az író, akkor a joguralomnak semmi értelme. A regény középpontjában álló cselekményről, ha letakarjuk a kontextust, akkor a következőt látjuk: a vádlott egy gépkarabéllyal besurran a bíróság épületébe, ahol várja a lány megerőszkolóit. Az áldozatokat bilincsből vezeti egy rendőr, a vádlott előugrik, és pár rövid sorozattal végez velük, és maradandó gyatékosságot okoz a rendőrnek is.¹⁰

¹⁰ GRISHAM (1. lj.) 97–99.

Az eset egyértelmű: Carl Lee a saját kezébe vette az igazságszolgáltatást, és előre eltervezetten, hidegvérrel végzett ezekkel a férfiakkal. Az, hogy Billy Ray Cobb és Pete Willard az emberiség legmegvetendőbb példányai voltak a hideg jogi ráció szempontjából lényegtelen: a tettükért a törvényes jogi eljárásnak megfelelően kellett volna elszenvedni a büntetésüket. Ebben az értelemben, amikor a regény végén az esküdtszék felmenti Carl Lee-t, nagyon ambivalens érzések keríthetik hatalmukba az olvasót, amely dilemmát a regényben Brigance mentora, Lucien Wilbanks jól ragad meg:

Vesse jól az eszébe, hogy Mr. Hailey bűnös, veszettül bűnös! Ahogy a büntetőügyek vádlottjai általában, de ő különösen. Saját kezébe vette a törvényt, meggyilkolt két embert. Kitervelte az egészet, nagyon gondosan. A mi jogrendszerünk nem engedi meg az önbíráskodást. Na már most, maga megnyerheti az ügyet, és ha ez történik, akkor diadalmaskodik az igazság. De ha elveszíti, akkor is ugyanez történik. Furcsa eset, azt hiszem... Bárcsak az enyém lenne!¹¹

Bizonyos tekintetben talán az amerikai „vadnyugati” (*frontier*) mentalitás egy kései megnyilvánulását láthatjuk az esetben: a regény első felében mindenki megérti morálisan Carl Lee tettét: a fehérek és feketék is úgy hivatkoznak az esetre, hogy a két áldozat megérdemelte a halált, és egy férfinak, egy családapának kötelessége igazságot szolgáltatni.¹² Ugyanígy gondolja a védője, Jake Brigance, és még az ügyben eljáró ügyész, Rufus Buckley is azt mondja, hogy megérti Carl Lee haragját, de a törvényes eljárás nem ez, és ha hagynánk ezt, akkor megszűnne a törvényes rend.¹³

Ha a könyv fehér alapon fekete betűt olvassuk, ez egy klasszikus bosszú-, törvényes igazságszolgáltatás történet lenne, azonban van egy „zavaró” tényező: Carl Lee afroamerikai, Cobb és Willard pedig fehérek, és a társadalmi bosszú igénye egy ilyen bestiális bűneset kapcsán (mármint Cobb és Willard tetteért) olyan erős, hogy az egész kérdés a rasszista kettős mércék vitájává válik: ha Carl Lee fehér lenne, akkor az esküdtszék nem ítélné el.¹⁴ Ford megyében többségében fehérek laknak, ezért a védelem elemi érdeke, hogy olyan összetételű esküdtszék legyen, amelyben kedvezőek a rasszarányok. A kérdés az, hogy a regény által sugalmazott szinte törzsi ellentét és morális kettősmérce a valóság vagy csak egy mélyen gyökerező bizalmatlanság az amerikai dél évszázados etnikai elnyomása miatt.

Az állításom az, hogy a rasszizmusnarratíva az eset médiakeretezésének és a hisztérikus közhangulatnak a része, és valójában a központi probléma az, hogy mire hivatkozva lehet rávenni az esküdtszéket arra, hogy a jogszabályaival szemben felmentse a vádlottat. És ebben rejlik a regény világának eredendő felszínessége és álszentsége.

¹¹ GRISHAM (1. lj.) 143.

¹² GRISHAM (1. lj.) 87.

¹³ GRISHAM (1. lj.) 511–512.

¹⁴ GRISHAM (1. lj.) 66.

3.1. A FAJI KÉRDÉS LÉNYEGESSÉGE

A regény alaptézise tehát az, hogy ha Carl Lee Hailey fehér lenne, akkor az esküdtszék felmentené őt. Ennek oka az, hogy a „saját törzshöz” tartozók könnyebben felmentik a sajátjukat morális okokból. Ezt a legtisztábban a börtönben Carl Lee-t meglátogató Isaiah Street tiszteletes fogalmazza meg, és álláspontom szerint ez a regény narratívájának kulcsmozzanata:

Aggódom a sorsa miatt. Az egész fekete közösség aggódik. Ha fehér volna, majdnem biztosan bíróság elé állítanák, és majdnem biztosan fel is mentenék. Iszonyatos büntett megerőszkolni egy gyermeket, és ki merné hibáztatni az apát, amiért megbüntette a gonoszokat? Mármint a fehér apát. A fekete apa ugyanilyen rokonszenvet vált ki a feketék körében, csak hogy van egy probléma: az esküdtek fehérek lesznek. Vagyis egy fehér apának meg egy feketének nincsenek azonos esélyeik előttük.¹⁵

Ebből következik, hogy az ügy akkor nyerhető, ha az esküdtszék faji és nemi összetétele megfelelő. Ford megye döntően fehér többségű, ezért Jake Brigance, a védőügyvéd nagyjából az első tárgyalásig azért kardoskodik, hogy tegyék át az ügyet (habár ez színleg azért történik, mert itt nem várható, hogy egy olyan esküdtszéki garnitúra állna fel, amely elfogulatlanul, az ügyet nem ismerve tudna dönteni).¹⁶ Azonban ezen túl is nagyon tanulságos a védői gárda közötti viták arról, hogy a fiatal nők vajon szimpatizálnának-e Carl Lee-vel, illetve a fehér családapákra mennyiben lehet számítani.¹⁷

A törzsi logikára és a rendszer rasszista kijátszására nagyon jó példa az esküdtszék tagjainak kiválasztása: az ügyész lényegében minden afroamerikai esküdttet kiszavaz, arra játszva, hogy azok biztosan nem tartanak bűnösnek Carl Lee-t.¹⁸ Lényeges, hogy a regény 1984-ben játszódik, mert a rendszer ilyen kiforgatását a szövetségi Legfelső Bíróság az 1986-os *Batson v. Kentucky* döntésében alkotmányellenessé nyilvánította¹⁹ (a tizennegyedik kiegészítés egyenlő elbánást megkövetelő elve alapján), és az esküdtek faji alapon való kizárására, valamint az etnikai és nemi arányok reális reprezentációjának elvére hívta fel a figyelmet. De ettől függetlenül az esküdtszék előzetes kiválasztásának menete és szabályrendszere, habár eleve rejt magában manipulációs lehetőséget²⁰, a regényben leírt esetben egy tisztán fehér esküdtszék hozott össze, közöttük tíz nővel és két férfival (a védők feketéknek és fiatal családos férfiaknak örültek volna).

A regény (de még inkább a filmadaptáció) emblematisztikus része, amikor az esküdteket felszólítják arra, hogy hunyják le a szemüket, és képzeljék el az esetet, de úgy,

¹⁵ GRISHAM (1. lj.) 274.

¹⁶ GRISHAM (1. lj.) 366–369.

¹⁷ GRISHAM (1. lj.) 425. és 427.

¹⁸ GRISHAM (1. lj.) 500–501.

¹⁹ *Batson v. Kentucky* 476 U.S. 79 (1986).

²⁰ Az esküdtszék kiválasztási szabályaira vonatkozóan ajánlom: Badó Attila: *Ártatlanok vagy bűnösök – Az Egyesült Államok esküdtszékeinek vitatott döntései* (Szeged: Pro Talents Universitas 2021) 235–258.

hogy a kislány fehér, és az elkövetők feketék. A ki nem bontott és internalizált finom rasszizmusnak ez a kiforgatás és a fennálló jogi ideológia destabilizációjának klasszikus eljárása ez a kritikai fajelmélet berkeiben.²¹ A kritikai fajelmélet képviselői fehér privilégiumokról és a fehér felsőbbrendűség ideológiájáról beszélnek, amely áthatja az amerikai kultúrát, azonban amit általánosan „amerikai értékként” nevez meg a társadalom ezek szerint „fehér és/vagy európai” értékként jelennek meg, amely csupán domináns ideológia, de semmilyen önmagában vett univerzális érvényessége sincs.²²

Előzetesen nagyon fontosnak tartom megjegyezni, hogy a regény hangsúlyosan fehér regény, amely a többségi társadalom szemszögéből beszél. Az író Carl Lee Hailey és családjának viszontagságait árnyaltan ábrázolja, és kiemelném a kis Tonya traumatizáltságát jelző apró epizódokat,²³ amelyek jelzik, hogy önmagában a bosszú nem hozta helyre a kárt, amit az elkövetők okoztak. Azonban ha számba vesszük a regény által használt nézőpontokat, karaktereket, akkor a mérleg mégis a többségi társadalom felé billen. Habár használ a regény afroamerikai karaktereket (mint például Ozzie Walls seriff), azok megmaradnak a háttérben, vagy csak arctalan masszává válnak. Három részletet emelnék ki:

Az afroamerikai közösség az esetek jelentős többségében tömegként van ábrázolva, többnyire a templomi közösségükben vagy a bíróság előtti tiltakozók képében. Habár a szöveg a megoldásban és az ügy eldöntésnek határszituációjában próbálja az olvasót más perspektívába helyezni, de például az istentisztelet leírása mégis a radikális idegenség nyelvéen szól:

Akkortájt, amikor Brigance-ék végeztek az ebéddel, a Sion Hegyi Templom Gyülekezetének kápolnája javában himbálózott és imbolygott, ahogy a nagytiszteletű Ollie Agee megdicsőült révületbe ostorozta híveit. A presbiterek táncoltak, az idősek énekeltek, az asszonyok elájultak. Felnőtt férfiak a mennyek felé magasba emelt karral éles kiáltásokat hallattak, a kisgyerekek pedig szent rettegéssel pislogtak felfelé. A kórus tagjai meg-megtántorodtak, előretörték és rángatóztak, azután magukba roskadtak, és ugyanannak az éneknek a különböző szakaszait sivitották. Aki az orgonánál ült, az egyik dallamot játszotta, a zongorista másikat, a kórus pedig azt énekelte, amelyik éppen elnyomta az előzőt. A tiszteletes bíborral szegett, hosszú, fehér talárjában a szószék körül ugrált, kiabált, imádkozott sikoltozva szölongatta az Urat, és izzadt.²⁴

Habár a karizmatikus neoprotestáns felekezetek és az afroamerikai gyülekezetek zenés extázisba hajló gyülekezeteinek van valóság alapja és jól ismert popkulturális klisé, érdekes, hogy ez a túlhajtott érzelmesség dominál a közösség ábrázolásánál, ami felerősödik, amikor belép kápolnába a Hailey család a kis Tonyával, de már a letartóztatott Carl Lee nélkül.

²¹ Richard A. JONES: „Philosophical Methodologies of Critical Race Theory” *Georgetown Journal of Law & Modern Critical Race Perspectives* 2008. 23.

²² JONES (21. lj.) 24.

²³ GRISHAM (1. lj.) 332–334.

²⁴ GRISHAM (1. lj.) 159.

De ugyanez a furcsa idegenség és gyanakvás figyelhető meg a „hivatalos afroamerikai közösség” képviselői részről. Agee tiszteletes adományt gyűjt a gyülekezetben a családnak, de abból nem kapnak semmit, mert az egészet az NAACP (Országos Szövetség a Színesbőrűek Felemelkedéséért) kapja, hogy Carl Lee Hailey jogi védelmét kifizessék. A fekete jogvédők az első alkalommal megpróbálják Jake Brigrance-t eltüntetni az ügyből, hogy a saját megbízható és profi ügyvédi gárdájuk vegye át az ügyet. A jogvédő szervezetek tevékenysége a regény ábrázolásában megkérdőjelezhető és morálisan komplex, amely jó ügyért küzd, de az empátiát kihasználva a saját befolyását és publicitását keresi. Ez talán tekinthető a morális korrupció egy formájának, azonban sokkal inkább arról van szó, hogy a szervezet részéről az eset inkább csak eszköz egy sokkal nagyobb ügy és válság megoldására.²⁵ Jellemző, hogy abból a több ezer dollárból, amit összegyűjtöttek, nem jut szinte semmi a kereső nélkül maradt Hailey család létfenntartására, Jake Brigrance pedig nem kap belőle ügyvédi tiszteletdíjat.²⁶

A korábban már megidézett Isaiah Street tiszteletes az ügyet a teljes fekete közösség előrehaladásának szimbólumának tekinti függetlenül annak jogos-jogtalan voltáról:

- Ha a fehér esküdtek felmentik magát azután, hogy két fehér embert megölt, az többet jelentene Mississippi egész fekete népessége számára, mint bármi, ami az iskolák összevonása óta történt. Sőt nemcsak Mississippiben, hanem a feketéknek mindenütt. Kiemelkedően fontos ügy a magáé, és sokan figyelnek rá.
- Csak azt tettem, amit muszáj volt.
- Pontosan. Azt tette, amit helyesnek tartott. És az is volt. Embertelen, szörnyű, de helyes. A legtöbben, akár feketék, akár fehérek, ugyanígy vélekednek. De vajon úgy fogják-e kezelni magát, mintha fehér lenne? Ez a kérdés.
- És ha elítélnék?
- Az újabb arculcsapás lenne nekünk, a mélyen gyökerező rasszizmus jele, a régi elítéleteké, a régi gyűlöleté. Katasztrofális lenne. Nem szabad, hogy bűnösnek mondják ki.²⁷

A fenti érvelés annak fényében lehet furcsa, amit már korábban elmondtunk az esetről: az önbíráskodó bosszú és a jogállami igazságszolgáltatás közül hivatalosan az előbbi a törvényen kívüli bűn, és az utóbbi a civilizációs vívmány, amely domesztikálja a társadalmon belüli erőszakot. A magánmorál megkövetelné a bosszút, felmentené az önbíráskodót. Az egyedüli probléma az, hogy a jogrendszer szelektíven függeszti fel önmagát a „morálisan igazolt bosszú” nevében, mert az fehér privilégium. Az ügy faji dimenziója egy olyan előjogért történik, amely racionális jogászai nézőpontból bűn, és veszélyes a társadalomra. Nem a rendszert próbálja meg-

²⁵ Más témában lásd: Mark W. TUSHNET: *NAACP's Legal Strategy Against Segregated Education, 1925–1950* (Chapel Hill: University of Carolina Press 1987), különösen a 138–166 oldalak.

²⁶ GRISHAM (1. lj.) 346–252.

²⁷ GRISHAM (1. lj.) 274–275.

változtatni valami igazságosabbra, hanem a rendszer meglévő kulturális-társadalmi diszfunkciójának kiterjesztése látszik megoldásnak.

3.2. IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÉS BOSSZÚ

A regény egyértelműen a bosszú és a törvényes igazságszolgáltatás konfliktusát helyezi a dráma középpontjába, amelyben meglepő módon a jogrendszer működése jelenti a legnagyobb antagonizmust: a magánéleti igazságérzet szerint Carl Lee nem bűnös, mert olyat tett, amit bármely apa megtett volna a lánya megerőszkolóival. Azonban jogi alapokon állva Carl Lee felmentéséhez nehéz racionális magyarázatot adni, és itt két kilépési útvonal van: 1. Carl Lee bűnös, mert joguralomban élünk, ezért minden szimpátiánk ellenére el kell ítélni (ami ebben az esetben halálbüntetést jelentene). 2. Carl Lee nem bűnös, mert egy olyan társadalomban él, ahol a joguralom szokásos eljárásai nem kedveznek az afroamerikaiaknak, ebben az értelemben az értelmezés elmehetne a fehér privilégiumok és az ebből adódó biztonságos látszatok magyarázatába, azonban úgy gondolom, hogy egy ilyen értelmezés pont arra jó, amit most az USA-ban látunk: az igazságszolgáltatás végletes átpolitizálásához és a társadalmi árokásásához.

Az igazságszolgáltatás és a „megengedett bosszú” témakörében mára klasszikus esetnek számít Emmett Till 1955-ös esete. Till egy afroamerikai fiatal volt, akit meg-lincseltek egy Carolyn Bryant nevű fehér nő felé való vélt közeledése miatt (legalábbis ez volt az ürügy a későbbi elkövetők részéről). Az eset éppúgy Mississippi államban történt, mint ami a regény helyszíne. Az ügyből bírósági döntés született, és a fehérek által álló esküdtszék felmentette az elkövetőket. Az ügy óriási vihart kavart, és a későbbi polgári jogi mozgalmak egyik fontos hivatkozási pontja lett. De egyben jelzi azt, hogy a regény érvelése arra vonatkozóan, hogy a faji alapú kivételezés az amerikai igazságszolgáltatás része, és nem csak regényes túlzás.²⁸

Másrészt az utóbbi értelmezést nem erősíti meg a szöveg: a magánbosszút gyakorlatilag senki sem ítéli el, és az igény a Carl Lee mellett vonuló tömegek számára az, hogy az önbíráskodást jogi következmények nélkül megússza. Lényegében egyedül az ügyész, Rufus Buckley és Omar Noose bíró tekinthetők a joguralom védelmezőinek (a regény főhőse bizonyos tekintetben a vitában elfoglalt pozíciójából adódóan védi a mundér becsületét, de a lelke mélyén tudja, hogy az ügy gyakorlatilag menthetetlen).

²⁸ Az esetnek óriási szakirodalma van, az alábbiakban csak pár tanulmányt és könyvet jelölnek meg: Ronald TURNER: „Remembering Emmett Till” *Howard Law Journal* 1995/2. 411.; Margaret M. RUSSEL: „Reopening the Emmett Till Case: Lessons and Challenges for Critical Race Practice” *Fordham Law Review* 2005/5. 2101.; Philip C. KOLIN: „The Legacy of Emmett Till” *Southern Quarterly* 2008/2. 6.; David W. HOUCK – Matthew A. GRINDY: *Emmett Till and the Mississippi Press* (Jackson: University Press of Mississippi 2008) <https://doi.org/10.14325/mississippi/9781934110157.001.0001>; Anders WALKER: „The Violent Bear It Away: Emmett Till and the Modernization of Law Enforcement in Mississippi” *San Diego Law Review* 2009/2. 459.

3.3. IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A KÖZVÉLEMÉNY SZORÍTÁSÁBAN

A regény másik – és egyébként nagyon finoman épített – témája az igazságszolgáltatás kiszolgáltatottsága a közvélemény szorításában. A jogrendszerünk működésének éthosza a racionalizmusra, pártatlanságra és professzionalizmusra épül. Az igazságszolgáltatást hozzáértő hivatalnokok végzik, akik sajátos jogi racionalizmusukkal jobban tudnak dönteni, mint egy átlagember. A professzió nem titkolt elitizmusa egy olyan korszakból származik, amikor a jog működése és a közvélemény érintkezési pontjai sokkal szűkebbek voltak, így misztikum és a döntés érinthetlensége sokkal jobban élhetett. A modern nyilvánosság és média szerkezetváltozása azonban alapvetően megváltoztatta azt a dinamikát, ahogy ezt a professzionális tekintélyt gyakorolni lehet.

A regény médiaábrázolása sem túl hízelgő: az elején még van pár név szerint megjelenő riporter, akik interjúkat készítenek, de fokozatosan a regényben az újságírói kérdések mögül először eltűnnek az arcok, majd a konkrét kérdések is, és gyakorlatilag az ügyet körbevevő folyamatosan zavaró statikus zajjá olvad össze a sajtójelenlét, ahogy az ügyből országos szenzáció lesz és szimbolikus politikai csata. Az eljárás résztvevői közül mind az ügyész, mind a védőügyvéd is használja, és kezdetben örül a szereplésnek, mert úgy gondolnak erre, mint ugródeszkára a karrierjükben, plusz különösen az esküdtszék összeállítása előtt a vádlói és védői álláspont diszszeminációjára is alkalmas a közvéleményben. Azonban idővel a jelenlét erőszakban kulminálódik, amely az egész eljárás tisztességét és biztonságát megkérdőjelezi, ezért a bíró nyilatkozatcsendet rendel el.

A regény még a 80-as évek írott sajtóra, rádióra és televízióra épülő médiakörnyezetében bontja ki a konfliktust, és jól láthatóan a televízió vizuális médiuma az, amely tömegesíti a jogi működés élményét, és ezzel radikális kritika alá veszi. Mindez a 80-as években összekapcsolódik az *infotainment* (szórakoztatással egybekötött tájékoztatás) rohamos terjedésével, a „nagy perek” nyomon követése súlyos nyomás alá helyezi az eljárásban részt vevő személyeket. A vizualitás részben a legitimációs bázist húzza ki az eljárás alól, és inkább egy újabb történetté és narratívává fokozza le azt, ami korábban csak „egy hivatalos ügy” volt. Úgy gondolom, hogy a közösségi média korában ez a hatás még erősebben van jelen. Ennek a legutóbbi példája a Johnny Depp–Amber Heard per, amely szabályos jogi gladiátorviadallá vált a nagyközönség szemében.²⁹

Mindez az angolszász jogrendszerekben még meg van toldva az eljárásban döntőfontosságú esküdtszék tevékenységével, amely a rendszeren belülről tudja érvényesíteni a „nem jogász racionalitás” elveit.

De nézzük végig a regény jogász szereplőit, mert nagyon tanulságos, hogy az önkepe szerint autonóm jogászság mennyire ki van szolgáltatva a közvéleménynek, és hogy az eljárás során félszemmél mindannyian kifelé is játszanak, és nagy jogi drámát kreálnak annak érdekében, hogy a saját pozícióikat erősítsék.

²⁹ John C. Depp, II v. Amber Laura Heard (CL-2019-2911).

Jake Brigrance, a védőügyvéd szerepe sok szempontból kényes. Brigrance praxisának állandó problémája a pénzzavar, maga Carl Lee családja sem tudja kifizetni az ő, illetve a szakértő díját. Az ügy hordereje és a növekvő médiafigyelem mégis lehetőségként jelenik meg számára az eljárás legelejétől. Mivel a piacból él, ezért egy ilyen ügy elvállalása mindenképpen előnyös neki a jövőre vonatkozóan, a neve ismert lesz, és később jobb ügyfeleket szerezhet. De ehhez az kell, hogy nyerjen, mert enélkül csak egy „fekete gyilkos” védőjeként fognak tekinteni rá.

Érdekes karaktertanulmány, hogy Brigrance, habár védőügyvédként Carl Lee védője, ettől még megmaradt igazai déli férfinak: amikor Carl Lee azt kérdezi, ha a lányával fekete férfiak tették volna azt, amit Tonyával, gondolkodás nélkül rávágja, hogy ő is megölte volna őket³⁰; halálbüntetés-párti³¹ és alapvetően elfogadja a fennálló társadalmi *status quót*, de lelkiismeretesen védelmezi az igazságosságot még akkor is, amikor a Ku Klux Klan fizikailag fenyegeti őt és a családját. Egy heroikus fehér karakterről van szó, de az amerikai nagy politikai-identitás kérdéseiben kulturálisan mégis a Dél konzervatív közegéhez tartozik, ami különösen jól kontrasztba van állítva az időközben önkéntes gyakornokként megérkező Mrs. Roarkkal, aki fiatal nőként próbál ebben a közegeben érvényesülni, és segíteni Brigrance munkáját.

Rufus Buckley államügyész pozícióját meghatározza az, hogy egyrésztől választott tisztségviselő, így lényegében a helyi (és a bűnygyben „érintett” közösség) markában van. De Buckley esetében nyílt titok, hogy komoly politikai ambíciókat dédelget, és az ügy során előadott teatralitásoktól sem mentes rendpártiságával már egy jövődöbéli kormányzói kampányát építi fel. Buckley – akárcsak Brigrance – a jövőre tekintettel használja az ügyet, és játszik a fehér többség elvei és elvárásai alá. De ehhez a nyílt rasszizmusig nem megy el, a jogászai részvéltlenség és pártatlanság maszkját felöltve külsőleg profi, de a burkolt rasszista-törzsi logikát kijátszva küzd a nyilvánosság előtt. Amikor Omar Noose végül kitiltja a sajtót, és eltiltja a feleket a nyilatkozatoktól, akkor talán ő a leginkább csalódott.

Végül Omar Noose bírót emelném ki, akit sokan „Ejtőernyősnek” gúnyolnak, és a regénybeli felbukkanásakor megtudjuk, hogy korábban Mississippi államban volt komoly politikai pozícióban, ám egy botrány miatt kénytelen volt lemondani. A bukott politikus pedig beejtőernyőzött a bírói pozícióba, amelyet már régóta betölt. Akárcsak a seriff és az ügyész, a bírót is a helyi polgárok választják, amely felelősséggel jár, illetve a polgárháború előtti déli villában lakó Noose kellemetlen helyzetbe kerülne, ha az ügy során rontana a renoméján, és látványosan szembenenne a közhangulattal.

A fenti három karakter tehát egyaránt a hivatásuk éthosza és a közvélemény bosszúigényének szorításában van, amelyet igazából nem tudnak kezelni.

Az egyes karakterek egyéni stratégiai pozícióin túl is nagyon fontossá válik a saját pozíciójuk védelme és a közvélemény figyelmének irányítása. Ez a szempont az eljárás során különösen az esküdtszék összeállítása előtti szakaszban válik fontossá, mert habár szabály szerint az esküdtek olyanok lehetnek, akik nem ismerik az ügyet

³⁰ GRISHAM (1. lj.) 65.

³¹ GRISHAM (1. lj.) 390.

és az ügyben érintett személyeket, az ügyész és védőügyvéd médiaszereplései mégis alkalmasak, hogy a helyi lakosok – a potenciális esküdtek – véleményét előzetesen valamilyen irányba befolyásolják. Ezenkívül az eljárás során is igyekeznek a közvéleményt a maguk oldalára fordítani, ami hozzájárul – bár nem kizárólagosan – inkább a tárgyalás körüli tüntetések és zavargások eskalációjához.

A fokozott médiafigyelem hatása tekintetében 1989-ben szinte látnoki erejű volt a könyv, különösen, ha az 1994–1995-ös O. J. Simpson-ügyre gondolunk, ahol a médiafigyelem és a rasszizmus kérdése nagyon hasonlóan beárnyékolta egy bűnügyet, ami miatt az ügy már nem a konkrét tett megítéléséről szólt, hanem azon túlmutató „társadalmi igazságossági” kérdéssé vált.

4. BESZÁMÍTHATÓSÁG ÉS ESKÜDTSZÉKI NULLIFIKÁCIÓ

Ahogy fent írtam, az ügy tényei (az elkövetés körülményeire tekintettel) nagyon könnyen felderíthetők. A történeti tényállás egyértelmű, és habár a fiktív közvélemény és a regény narratívája is a bosszú és rasszizmus kérdéskörét hangsúlyozza, az igazi jogi probléma (és védői feladat) a történeti tényállás jogi minősítését érinti. A jelen lévő tanúk egyértelműen azonosították Carl Lee-t, mint a személyt, aki gépfegyverrel kioltotta két ember életét, és egy rendőrtisztnek maradandó testi fogyatékosságot okozott.

Jake Brigrance védőügyvédként hamar sorra veszi a lehetőséget, és habár szeretné peren kívül megoldani az esetet, abba a védelem nem megy bele. Egyetlen mentsvárunk van, ha sikerülne bizonyítani, hogy Carl Lee Hailey az elkövetéskor nem volt beszámítható.

Az egyedüli probléma, hogy a jogos felháborodáson túl a szövegből is egyértelmű, hogy Carl Lee előre megfontoltan és tiszta fejjel mérlegelve dolgozta ki a tervet arra, hogy hogyan végezzen az erőszaktevőkkel. Ott van a beszélgetés Carl Lee és Brigrance között nem sokkal a tett előtt, a fegyver beszerzése és a bíróság épületének bejárása. Mindezek módszeres és beszámítható személyt mutatnak.

A védelem a M'Naghten-szabályra hivatkozik, azaz arra, hogy az elkövető nem volt beszámítható az eset elkövetésekor, de ez csak egy gumicsont. Én nem követném Jake Brigrance-t komoly arccal, hogy elemezzem ezt a szabályt, mert a szövegből is egyértelműen kiderül, hogy az erre való hivatkozás mögött nincs tartalom, egyszerűen csak egy indok arra, hogy könnyebben rá lehessen venni az esküdtszék a nullifikációra.

Valójában a nagy védőügyvédi feladata itt az, hogy hogyan lehet rávenni az esküdteket, hogy hallgassanak a morális meggyőződésükre, és minden racionális megfontolást és jogot sutba dobva felmentsék Carl Lee-t. Mindez pedig nagyon komoly kérdéseket vet fel a jog öncélú és autonóm működése, illetve a társadalom valóságpercepciója és igényei között.

4.1. AZ ESKÜDTSZÉKI NULLIFIKÁCIÓ FOGALMA

Az esküdtszéki nullifikáció témája látszólag újnak tűnik (és a kontinentális jogrendszerből nézve némileg idegennek), de valójában egy nagyon régóta meglévő intézményről van szó, amelyet egyes szerzők már a Magna Charta idejére is visszavezetnek³², de még meggyőzőbb az 1670-es évek Angliájának Bushel-ügyére tekinteni, amelyben a kvéker William Penn (a későbbi Pennsylvania alapítója) és William Mead a saját – anglikán hitelevéllel nem összeegyeztethető – vallási nézeteik miatt perbe lettek fogva. A bűnösségről döntő esküdtszék megtagadta, hogy bűnösnek nyilvánítsa a vádlottakat törvénytelen gyülekezés miatt, mire a bíróság az esküdteket bezárta és éhezettette, amíg „azok nem hajlandóak olyan döntést hozni, amit a bíróság elfogad”. Az esküdtek kitarítottak, és az ügy a mai napig az esküdti függetlenség és méltóság egyik alapprecedense.³³

Az esküdtszéki nullifikáció fogalmának meghatározása a szakirodalom alapján viszonylag jól megragadható. Ha nagyon le akarjuk egyszerűsíteni, akkor arról van szó, hogy ez egy olyan előjoga az esküdtszéknek, hogy akár az előzetes jogi és ténymegállapításoktól függetlenül felmentse a vádlottat.³⁴ Ennek indokai változatosak lehetnek, Jack B. Weinstein a következő okokat sorolja fel³⁵:

1. A jog elutasítása, mert igazságtalan.
2. A jog igazságos, de igazságtalan lenne az alkalmazása.
3. Akaratlagos ellentmondás vagy hajthatatlanság.
4. Gyanakvás a bűnüldöző szervekkel szemben.

Caisa Elizabeth Royer egyszerűen két esetkört említ: vagy az esküdtszék empátikus a vádlottal szemben, vagy az esküdtek egyszerűen elutasítják a jog előírásait.³⁶

Az Egyesült Államokban a polgárháború előtt még élő és létező jogintézmény volt, egészen addig, amíg a Sparf and Hansen v. United States³⁷ ügyben a Legfelső Bíróság úgy nem döntött, hogy az esküdteknek a bíróság által megállapított jogot és tényeket kell alkalmazniuk a bűnösség megállapítása során. Ez az ügy majdnem egy évszázadra befagyasztotta ezt a kérdést, amíg az alkotmányos originalisták élő nem vették és kritizálták az ügyben hozott döntést.³⁸ A gyakorlat első hulláma a vietnámi háború idején került elő, majd a 80-as évektől egyre több tanulmány született,

³² Robert J. STOLT: „Jury Nullification. Forgotten Right” *New England Law Review* 1971. 111.

³³ Vö. Kevin CROSBY: „Bushell’s Case and the Juror’s Soul” *Journal of Legal History* 2012/3. 251.

³⁴ Vö. STOLT (32. l.j.) 106.; Dave HALL: „The Underused Power of Jury Nullification” *Tennessee Journal of Race, Gender & Social Justice* 2020/2. Article 4, <https://doi.org/10.70658/2693-3225.1178>; Irvin A. HOROWITZ: „Jury Nullification: An Empirical Perspective” *Northern Illinois University Law Review* 2008. 425.

³⁵ Jack B. WEINSTEIN: „The Many Dimensions of Jury Nullification” *Judicature* November 4, 1998. 170–171.

³⁶ Caisa Elizabeth ROYER: „The Disobedient Jury: Why Lawmakers Should Codify Jury Nullification” *Cornell Law Review* 2017. 1414–1416. <https://doi.org/10.31228/osf.io/k876c>.

³⁷ Sparf and Hansen v. United States 156 U.S. 51 (1895).

³⁸ Jonathan BRESSLER: „Reconstruction and Transformation of Jury Nullification” *The University of Chicago Law Review* 2011. 1135.

majd az O. J. Simpson-ügy,³⁹ illetve a Jack Kevorkian azaz „Dr. Death”⁴⁰ ügye nyomán a 90-es évektől egyre nagyobb viták kereszttüzébe került, illetve a kritikai jogi mozgalmak képviselői és aktivisták is felkarolták a nullifikáció ügyét.

Az esküdtszéki nullifikáció sokáig az amerikai jogrendszer egyik legjobban rejtetett titka volt, amelynek a lehetőségéről a bíróságok „elfelejtették tájékoztatni” az esküdteket. Míg elméletileg az esküdtek a tények és jog megtalálói, gyakorlatban míg a tények bizonyítottsága tekintetében még valamiféle szabadságuk van, addig jogi kérdésekben ki vannak szolgáltatva a bírói jogi tájékoztatásnak. John Clark felhívja a figyelmet, hogy az esküdtszéki döntés pszichológiájában mennyire nagy súlya van a bírói tekintélynek,⁴¹ de a rendszer elvi szinten teljesen szabad kezet adna a laikus esküdteknek.

Ennek vannak nyilvánvaló okai, amelyek a jogászai professzió formalizmusából adódnak, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az Egyesült Államok alkotmányának hatodik kiegészítése alapján: „Büntetőügyekben a vádlottnak joga van arra, hogy ama állam és körzet elfogulatlan esküdtszéke, melyben a bűncselekményt elkövette, gyors és nyilvános tárgyaláson bírálja el az ügyét, és ezt a körzetet előzőleg törvényben kell meghatározni.” Az esküdtszék nemcsak egy technikai szereplője a büntető eljárásnak, hanem a közösségi morált is megtestesíti a döntés során.

A nullifikáció egyes támogatói szerint a nullifikáció helyes értelmezése nem a jog áthágása vagy figyelmen kívül hagyását jelenti, hanem a méltányossághoz hasonlóan az igazságosság eszményének teljesen megvalósítását teszi lehetővé az eljárás során, plusz a demokratikus képviselő eszményét jeleníti meg. Alan W. Schefflin úgy fogalmaz, hogy az esküdtszék az utolsó bástya az állami akarat és a népakarat között mielőtt a két szféra esetleg találkozna a barikádokon.⁴²

A huszadik századi progresszív jogelméleti törekvéseknek folyamatos volt a harca a hagyományos jogi formalizmussal szemben. Ezekből a meg-megújuló hullámokból a 70-es évek kritikai jogelméletei kerültek ki győztesen, amelyek a korábbi racionális és semleges jogrendszer képét problematizálták, a 80-as évekre a kontinentális posztmodern filozófiák hatása beszivárgott a jogi gondolkodásba, amely egy sokkal radikálisabb és rendszerszintűbb támadást jelentett a fennálló jogi ideológiával és eszményekkel szemben. Éppen ezzel egy időben fedezte fel magának sok szerző az esküdtszéki nullifikációt mint különös jogon túli eszközt a fennálló jogrendszer felforgatására.

A regény szempontjából Paul Butler tekinthető a legfontosabb és legrelevánsabb szerzőnek, aki már a kritikai fajlmélet keretein és céljain belül értelmezte ezt a kér-

³⁹ Az Egyesült Államok egyik legnagyobb médiafigyelmet felkeltő bűnügye során az egykori amerikai-futball-játékos O. J. Simpson a vád szerint megölte volt feleségét, Nicole Brown Simpson, és habár a vád bizonyítékai meggyőzőek voltak, az esküdtszék felmentette, óriási társadalmi vitát generálva.

⁴⁰ Dr. Jack Kevorkian több emberen hajtott végre asszisztált öngyilkosságot, amely alól az esküdtszék három különböző eljárásban is felmentette. Vö. Jim PERSELS: „Forcing the Issue of Physician-Assisted Suicide. Impact of the Kevorkian Case on the Euthanasia Debate” *The Journal of Legal Medicine*, 1993/1. 93., <https://doi.org/10.1080/01947649309510905>, továbbá Jeffrey ABRAMSON: *We, the Jury* (Cambridge-London: Harvard University Press 1994) 65–66.

⁴¹ John CLARK: „The Social Psychology of Jury Nullification” *Law & Psychology Review* 2000. 51–53.

⁴² Alan W. SCHEFLIN: „Jury Nullification: The Right to Say No” *Southern California Law Review* 1972/1. 182.

dést. Álláspontja szerint például a nem erőszakos bűncselekmények miatt vád alá vont afroamerikaiakat épp az esküdtszéki nullifikáció menthetné meg. Álláspontja szerint a büntető igazságszolgáltatás aránytalanul és szisztematikusan érinti az afro-amerikai fiatalokat, amely rendszert ezzel az eszközzel lehetne leszerelni.⁴³ Azonban még Butler vagy akár Weinstein (akik a szakirodalomban a leginkább nullifikációpárti szerző) sem gondolnák, hogy Carl Lee Hailey esete megérné a nullifikációs döntést.

4.2. A NULLIFIKÁCIÓ MEGJELENÉSE A SZÖVEGBEN

Habár látható, hogy a nullifikáció régi és gazdag irodalommal rendelkezik, a regényben explicit módon mégsem szerepel ez a téma. Ennek ellenére annak a lehetősége, hogy az esküdtszék a saját feje után megy, és a jogi előírásokkal szemben a hétköznapi morált kövesse, jelen van, de csak úgy mint az elmaradott Mississippi állam társadalmi realitásának következménye, egy hiba a rendszerben, erre jó példa Brigance érvelése arra az esetre, ha ő ölné meg a kislánya megerőszakolóját: „Mert fehér vagyok, és ez egy fehér megye. Kis szerencsével teljesen fehérekből álló esküdtszéknek fog-nék ki, akik magától értetődően rokonszenveznének velem. Nem New Yorkban vagy Kaliforniában vagyunk. Elvárják a férfitől, hogy megvédelmezze a családját. Az esküdtek bevennek.”⁴⁴ Habár benne rejlik a nullifikáció lehetősége a rendszerben, ez elsősorban Ford megye különleges szociokulturális helyzetéből adódik, de intellektuálisan az esküdtek nullifikációs jogának felvetése elő sem kerül, mert a védelem végig arra játszik, hogy „tisztán” jogi alapon a beszámíthatatlanság bizonyításával mentessék fel Carl Lee-t. Ahogy korábban írtam, a cél az, hogy morális alapálláshoz valami joginak látszó érvet is fel lehessen állítani az esküdtszéknek, mintha nem a jogot kerülnék meg, hanem meghajolnának a szakértői vélemény előtt, így jogi indokokkal mentik fel.

Azonban önmagában a M’Naghten-szabály szerinti beszámíthatatlanság és védők által felkért dr. Bass a szakértői véleménye karcsú; ráadásul az ügyészi kikérdezésnél dr. Bass erkölcsi tekintélye összeomlik az esküdtek előtt, amikor kiderül, hogy korábban „minősített erőszakos nemi közöszlész” miatti vétség miatt megbüntették.⁴⁵ A jogi mentőkapu (ami egyébként is csak egy pszichológiai önfelmentés szerepét töltötte be) összeomlott, de még van egy utolsó trükk a „védelem” tarsolyában.

5. TÖRTÉNETMESÉLÉS ÉS JOGTUDOMÁNY, TÖRTÉNETMESÉLÉS ÉS JOGI ÉRVELÉS

A továbbiakban a regény megoldását jelentő monológokkal foglalkoznánk mint jogi történetmeséléssel. Vagyis igazság szerint a szöveg sarokpontját képező két monológ Hailey mellett nem jogi, hanem hétköznapi szövegek, amelyeket fehérek mondanak fehéreknek. A legfőbb jelentőségük, hogy a bosszú erkölcsi igényének kérdést

⁴³ Paul BUTLER: „Racially Based Jury Nullification” *The Yale Law Journal* 1995. 715.

⁴⁴ GRISHAM (1. lj.) 66.

⁴⁵ GRISHAM (1. lj.) 571.

áttranszformálják szimplán törzsi kérdésből általános emberi kérdéssé. Mindehhez persze egy sor ponton problematikus nyelvezetet használnak, és egyes pontokon éppen a hallgatóság rasszizmusára apellálnak.

Ehhez a történetmesélői érveléséhez három szöveget vettem elő, amelyek közül az első kettő a regényből származik, ezek sokkal nyersebbek és esetlegesebb érvek, de ez adja a hitelességüket. Ehhez képest a harmadik szöveg – amely a filmadaptáció védőbeszéde Jake Brigance szájából – szerepeltetése talán nem tűnik elegánsnak, de egyértelmű, hogy a regény két monológja ide lett mentve, másrészt a perspektivikus történetmesélés és annak kifordítása szempontjából egy sokkal inkább kimódolt és példaértékű szöveg.⁴⁶

5.1. KRITIKAI FAJELMÉLET ÉS TÖRTÉNETMESÉLÉS MINT LÉTÁLLÍTÁS

A történetmesélés alapvető eleme a kritikai fajelmélet módszertanának, amely az elnyomott afroamerikai kisebbség legfontosabb eszköze a fennálló társadalmi rend kritikájára. Az afroamerikai lét a kritikai fajelméletet képviselő kutatók és a rasszizmus elleni aktivisták érvelése szerint nemcsak a fizikai elnyomásban, hanem a társadalom nyelvi dimenzióiban is megnyilvánul. Nemcsak a testük, hanem az önmagukat reprezentáló szimbólumok és narratívák is idegenek számukra, csak a többségi fehér kultúra nyelvén és szemszögén keresztül tudják csak leírni a saját helyzetüket, amely nyelvnek ők nem alkotói és nem urai.⁴⁷

A posztmodern filozófiai gondolkodás nyomán a nyelv eme problematizálása az elnyomás és a kontrollnélküliség olyan tapasztalatát hozza el, amelyet a semlegesnek és univerzálisnak gondolt tudományos és köznapi diskurzus elleplez, és kommodifikálja az elnyomottakat. Ezért szoktak rendszerszintű erőszakról beszélni, amely a társadalom minden kötelékét áthatja.

Az intézményes nyelv teremti meg Jacques Derrida szerint is az első erőszakot, amely aztán lezárja az igazságosságra vonatkozó diskurzus irányait: „Mint jól tudjuk, számos országban, a múltban és még napjainkban is az állam egyik törvényalapító vagy jogteremtő erőszakos cselekedete abban állt, hogy a keretei közt élő nemzeti vagy etnikai kisebbséget egy bizonyos nyelv használatára kötelezte.”⁴⁸ A jogteremtő erőszak csendbe fojtja saját legitimitásának alapját, ezzel a születés esetlegességét, amoralitását és ki nem mondott előítéleteit. A nyelv nem mindenki nyelve, hanem a jogot és társadalmat létrehozó erőhatalmak nyelve, amellyel szemben mindenki más tehetetlen. A többség nyelvén beszélni annyit jelent, mint az elnyomók szabályai szerint játszani, és az ő szemszögükből látni önmagunkat.

⁴⁶ A szövegekben a kislányt ért bestiális büntett naturalis elmesélése is helyet kap, amelyet hosszas vívódás után bent hagytam, mert úgy gondolom, hogy a sokkhatás tudatos retorikai fogás, hogy a hallgatóságot nyitottá tegye a beszélők érvelésére, így a szövegek hatásmechanizmusa szempontjából nem elhanyagolhatóak. Ezeket a részeket dőlt betűvel szedtem, hogy tipográfiailag elkülönüljenek, és tetszés szerint át lehessen ezeket ugorni.

⁴⁷ MALAGON et al. (3. lj.) 258.

⁴⁸ Jacques DERRIDA: *Törvényerő. A tekintély misztikus alapja* [Ford.: Kicsák Lóránt] (Budapest: L'Harmattan 2016) 28.

Mindebből következik, hogy a tudományos-szociológiai diskurzus sem képes a kisebbségi tapasztalatot teljes mértékben átfogni, így valami más kell. A válasz erre az egyéni narratívák és a történetmesélés kiemelése lett: az intézményes nyelv meghaladása úgy lehetséges, ha mindenki elmeséli a saját történetét, még akkor is, ha ez nem éri el az uralkodó diskurzus elvárt racionalitását és diszkurzív szabályait.⁴⁹ A történetmesélés ebben az értelemben egy performatív létállítást: én létezem, ebben a szituációban, amelynek igazsága és érvényessége van.

A történetmesélés nyilvánvalóan erős eszköz bárkinek a kezében, már Arisztotelész is említette ezt a *Rétorikában*.⁵⁰ Azonban ne feledjük, hogy a módszertanban rejlő szubjektivizmus és az önérvényesítés szándéka nagyban megnehezíti a párbeszédet. A meggyőzés és érzékenyítés egyoldalú, és a kritikai fajelmélet filozófiai alapjai miatt igazából egyik hamis narratíva (az intézményes semlegesség narratívája) helyébe egy szubjektív – és a megélt létállapot kontigenciáját magánhordó – narratíva kerül. A Malagon–Huber–Velez szerzőhármas is úgy fogalmaz, hogy a kritikai fajelmélet a marginalizáltak tapasztalatainak megvilágításában érdekelt, ezért nem foglalkozik sem a tradicionális kutatási módszerek külső érvényességével, sem azzal, hogy a kutatás eredményeinek általánosíthatósága szempontjával.⁵¹

A Michel Foucault és más kontinentális filozófusok nyomán az USA kritikai jogelméleti irányzataiban egyfajta metanyelvűvé váló posztmodern-dekonstruktivista módszertan sok esetben inkább retorikai fogás, amely aligha képes tudományos módszerré válni, habár vannak olyan szerzők, akik szerint éppen ez lenne a cél.

Tanulmányom szempontjából ez az egész azért érdekes, mert a történetmesélés módszere két ponton is előkerül a jogi érvelésben, első alkalommal majdnem megemlítve Carl Lee Hailey-t, második alkalommal pedig meg is említi őt, és megadva azt a morális felmentést, amely az esküdtszéki nullifikáció elfogadásához szükséges.

5.2. A REGÉNY KÉT ESKÜDTTI MONOLÓGJA ÉS A FILMES ADAPTÁCIÓ VÉDŐBESZÉDE

Az első monológ a vádesküdszéki meghallgatáshoz tartozik, ahol a tanúk meghallgatása után, az ügyész felügyelete mellett tizennyolc vádesküdt dönt arról, hogy vádat kell-e emelni Carl Lee Hailey ellen a rendelkezésreálló információk alapján. Ahogy a regény akkurátusan elmagyarázza az eljárás menetét⁵² vádesküdszék döntéséhez elég, ha a tizennyolcból tizenketten a vádemelésre szavaznak, ezért itt sokkal könnyebb döntésre vinni egy vitatott kérdést. A meghallgatás során egy epizódszereplő egy bizonyos Mack Lloyd Crowell (akiről később kiderül, hogy Brigance ügyvéd-cimborája, Harry Rex Vonner „embere”) a vádesküdszék tagjaként a következő érveléssel áll elő:

⁴⁹ MALAGON et al. (3. lj.) 260.

⁵⁰ ARISZTOTELÉSZ: *Rétorika* [ford. ADAMIK Tamás] (Budapest: Telosz 1999) 116. 1393b.

⁵¹ MALAGON et al. (3. lj.) 261.

⁵² GRISHAM (1. lj.) 171–173.

– Köszönöm – így Crowell. – Szeretnék maguktól kérdezni néhány dolgot. Hányan vannak maguk között, akik ugyanezt tennék vagy akarnák tenni, amit Mr. Hailey csinált, ha valaki megerősokolná a lányukat, netán a feleségüket vagy esetleg az anyjukat? Hányan? Emeljék fel a kezüket!

Hét vagy nyolc kéz lendült a magasba, és Buckley lehorgasztotta a fejét. Crowell elmosolyodott, folytatta.

– Én ugyanis csodálom azért, amit tett! Volt benne brahi. Csak remélni merem, hogy nekem is lenne bátorságom megtenni, amit ő tett, mert Isten látja lelke, nagyon szeretném! Néha az embernek egyszerűen meg kell tennie, amit muszáj. Hailey jutalmat érdemelne, nem vádemelést. – Crowell lassan körüljárta az asztalokat, élvezte a rá irányuló figyelmet. – Mielőtt szavaznánk, kérek még valamit maguktól. Szeretném, ha elképzelnék azt a nyomorult kislányt. Azt hiszem, tízéves. Próbálják meg maguk előtt látni, ahogy *ott fekszik, összekötözött kézzel, sírva, és az apja után rimánkodik! Azután gondoljanak a részeg, narkóval belőtt gazemberekre, akik egymás után megerősokolják, ütik-verik, összerugdadják!* A pokolba, hiszen meg is akarják gyilkolni! Gondoljanak a saját lányukra! Tegyék őt a kis Hailey helyébe! Na, nem azt mondanák, hogy megkapták, amit megérdemeltek? Hálások lehetnénk, amiért halottak. Nagyobb biztonságban érzem magam, hogy tudom, az a két szemétláda nincs már itt többé, hogy erőszakoljon és legyilkoljon gyerekeket is. Mr. Hailey nagy szolgálatot tett nekünk. Ne emeljünk vádat ellene! Küldjük haza a családjához, ahová tartozik! Rendes ember, aki helyesen cselekedett.⁵³

Crowel érvelése megmarad a köznapi morális felháborodás regiszterében (bár feltehetően Vonner előzőleg felkészítette, de ezt az aspektusát a jelenetnek a regény elmismásolja), egy olyan férfi szavai bontakoznak ki, aki a hagyományos maszkulin szerepkörrel és az amerikai *frontier* mentalitással összhangban megteszi, amit meg kell, még akkor is, ha tiltják a törvénynek. Jellemző, hogy az érvelésben nem a konkrét ügy tényei kerülnek elő, a szekrényből gépfegyverrel előugró Hailey-vel, hanem az ügy előzményei, az elkövető motivációja. „Képzeljék el” – hívja fel az esküdt társait Crowel. A jogi eljárás elidegenít és eltávolít, viszont a történet arra hív fel, hogy empátiával lássunk, a jelenlévő fehér esküdtek a saját lányukat lássák áldozatnak, és vessék el a hétköznapi morál „ezt illik gondolni” elvét. A hétköznapi bosszúigény csábítóbb és zsigeribb, mint az intézményes igazságszolgáltatásba vetett hit. Legalábbis Crowel így gondolja. Ezen kívül még utilitarista érveket is felhoz arra, hogy Cobb és Willard rossz emberek voltak, akik halált érdemeltek, és nélkülik jobb hely lett a világ. Ebben az értelemben Carl Lee Hailey nem bűnös, hanem az közösség (amely egyszerre áll fehérekből és feketékből) védelmezője.

Érdekes, hogy habár az eljárás természetéből adódóan itt lehetne a legkönnyebben a vádemelést elkerülni (és így kvázi-felmenteni Hailey-t), ennek ellenére itt még elbukik a kísérlet. Ha külső nézőpontból nézzük, akkor a dramaturgia diktálja ezt, ha elfogadjuk a regény játékszabályait, akkor pedig részben Buckley ügyész fizikai jelenléte, részben pedig a jelenlévők rasszizmusával magyarázható a dolog

⁵³ GRISHAM (1. lj.) 180–181.

(hiszen az előzetes szavazásnál nyolcan jelezték, hogy ők szintén megtennék, amit Hailey tett).

Crowl monológja igazából már csirájában hordja a regény megoldását és az esküdtszéki nullifikáció morális önfelmentésének lehetőségét. Később a bűnösségről szóló esküdti vitában ezért már egy fokkal átgondoltabb szöveggel találkozunk.

Az esküdtek közül Wanda Womack lett a „jogos felháborodáson alapuló bosszú” hangja, ám érdekes módon Mrs. Womackot nem a saját hangján halljuk, hanem egy elbeszélés alapján tudja meg Jake Brigrance, hogy miként is sikerült az esküdteket a felmentés pártjára állítani, és így megnyerni az ügyet.

Megkérte őket, hogy csukják be a szemüket, és hallgassanak rá. Gondolják azt, mondta nekik, hogy a kislány szöke, kék szemű, és a két férfi, aki megerőszkolta, fekete. *Odakötözik a jobb lábát egy fához, a bal egy kerítésoszlophoz, többször egymásután végigmennek rajta,* és ocsmányul káromkodnak vele, amiért fehér. Idézzék maguk elé a látványt, mondta, ahogy ott fekszik a kislány, a papájáért könyörög, *azok meg a szájába taposnak, kiverik a fogát, eltörik a két állsontját, az orrát.* Képzeljék el a két részeg feketét, amint *ráöntözik a sört, az arcába pisálnak, és röhögnek, mint a féleszűek.* Aztán kérte, hogy képzeljék el, az ő lányuk az, a saját gyerekiük. Legyenek őszinték magukhoz, és írják le egy cédulára, hogy vajon, ha alkalmuk lenne rá, elpusztítanák-e azt a két fekete állatot. Végül szavaztak róla titkosan. És mind a tizenketten azt mondták, hogy megölnék őket. Az elnök összeszámolta a szavazatokat. Tizenkettő-nulla. Wanda azt mondta, karácsonyig ott ülhet az esküdtek tanácskozájában, de akkor sem szavaz a bűnösségükre. És ha őszinték magukhoz, nekik is ugyanúgy kell érezniük. Tízen helyeseltek, csak egy asszony tartott ki. Mindannyian nekiestek, kiabáltak vele, és addig átkozódtak, amíg végül beadta a derekát. Kemény harcuk volt bent.”⁵⁴

A szemek becsukása egy nagyon hatásos retorikai fogás, és rámutat a szöveg mögötti alapelvre: az ítélet megítélése teljesen más lenne, ha nem látnánk az elkövetők bőrszínét, sőt az még világosabb lenne, ha a felállás a fehér hallgatóság előítéleteinek megfelelően fekete elkövetőkkel és fehér áldozattal menne végbe (a regény keletkezésének különös iróniája, hogy pont egy ilyen ügy adott ihletet Grishamnek). Crowlnél az eset leírása rövid volt, de Womack a lehető legnaturálisabban meséli el azt az ügyet, amely Hailey tettéhez vezetett. Ismételten nem a jogi racionalitás, hanem a társadalmi rend és igazságérzet tágabb összefüggéseiben járunk, ahol egyik bűnt a másikkal ellensúlyozzuk ki.

Az érvelés egyik legerősebb eleme, ahogy a hallgatóság rasszizmusára rájátszva újraszínezi az esetet, ezzel lényegben nem meghaladja a törzsi kettős normatívát, hanem az esetet a hallgatóság nézőpontjába helyezi, a hatásvadász „szöke, kék szemű kislány” áldozat, a „két fekete állat” elkövető pont a többségi társadalom rasszista nyelvezetét és előítéleteit használja. Lényegében az eredeti bűncselekmény fehér elkövetőiből csinál fekete elkövetőket a behunyt szemű hallgatóság képzetében.

⁵⁴ GRISHAM (1. lj.) 652–653.

A filmadaptációban⁵⁵ a fenti két esküdti monológ nem hangzik el, hanem az adaptáció sűrítési kényszere miatt egyes elemei és fordulatai Jake Brigance záró védőbeszédébe kerül. A filmes védőbeszéd adaptációs szempontból is érdekes, de gondolatosságában is tartalmaz új elemeket, amitől igazi programbeszédnek lehet tekinteni, és figyelembe véve korunk médiájának vizuális nyelvét – és a filmek dominanciáját – jó eséllyel egy átlagember előbb találkozik az adaptációval, mint a regénnyel. Ennek fényében tekintsük át a védőbeszéd leiratát:

Nagyszabású védőbeszédrel készültem, tele éles eszű jogi frázisokkal. De nem fogom elmondani. Bocsanatot kérnék. F fiatal vagyok és tapasztalatlan. Ha hibáztam is, azt ne Carl Lee Hailey terhére róják. Ő nem tehet róla. Ebben a nagy jogi manőverezésben a legfontosabb dolog elveszett, és az az igazság.

Nekünk mint ügyvédeknek szent kötelességünk, hogy ne csak beszéljünk az igazságról, de szüntelenül keressük, és ha megtaláljuk, akkor éljünk vele. Ezt a tanárom tanította. Vegyünk például dr. Bass esetét. Remélem elhiszik, hogy soha nem idéztem volna szakértőként büntetett előéletű személyt, de vajon mi az igazság? Az, hogy dr. Bass ebben a perben hazudott? Valamit tudniuk kell: a lány, akit megerőszakolt, tizenhét volt, ő pedig huszonhárom. A lány később feleségül ment hozzá, és gyerekeket szült neki. És a mai napig boldog házasságban élnek. Ezért hát kevésbé hihető a tanúvallomása?

Vajon hol rejlik bennünk az igazság? Az elménkben? Vagy a szívünkben?

Azt akartam bizonyítani, hogy egy fekete ember is igazságos ítéletre számíthat délen, mert mindannyian egyenlők vagyunk a törvény szemében. De nem ez az igazság. Hiszen a törvény az ember szemével lát. A magukéval, az enyémmel. Mindaddig, amíg nem látjuk egymást egyenlőnek, addig a törvénykezés sem lesz pártatlan. Csupán régi mélyen gyökerező előítéleteink, a gyűlölet tükörképe lesz. De addig a napig mindannyiunk szent kötelessége, hogy keressük az igazat.

De nem a szemünkkel és nem az elménkkel, ahol a félelem és a gyűlölet könnyen előítéletbe csaphat át. Hanem a szívünkkel, az érzéseinkre hagyatkozva.

Elmesélek egy történetet. Megkérem Önöket, hunyják le a szemüket, amíg a történetet hallgatják. Azt kérem, hogy figyelmesen hallgassák, és közben magukat is figyeljék.

Kérem, hunyják le a szemüket.

Ez a történet egy kislányról szól, aki egy szép napos délután hazafelé tartott a boltból... Azt akarom, hogy képzeljék maguk elé! Hirtelen egy teherautó fékez mellette. Kiugrik két férfi, és magukkal ragadják. Egy közeli kihalt mezőre vonszolják, és ott megkötözik. *Letépi a ruhát a testéről. Rámásznak. Az egyik, majd a másik. Megerőszakolják. Széttűzva tiszta gyermeki ártatlanságát erőszakos lökésekkel.*

⁵⁵ A filmes monológ megidézése kapcsán szeretnék egy olyan módszertani megjegyzést tenni, hogy a használatához azért nyúlok, hogy bemutassam a jogi történetmondás retorikai működését. Álláspontom szerint a filmes monológ amennyiben eltér a regény két védői monológjától, annál sűrűbb és példaértékűbb szöveg. Ráadásul a filmes/mozgóképes médium sokkal inkább jelen van a hétköznapi valóságtapasztalatunkban, mint a regény.

Az izzadságuk és a sörszagú leheletük bűzében. Amikor végeztek, miután megölték kis méhét, elvéve az esélyét, hogy valaha is gyermeke lehessen, hogy életet adjon a sajátján túl. Akkor céldobást gyakorolnak rajta. Sörösdobozokat vágnak hozzá. Olyan erősen dobják, hogy egészen a csontig felszakítja a bőrét. Utána pedig levizelik. Most jön az akasztás. Fognak egy kötelet, hurkot kötnek rá. Képzelték el, ahogy a hurok a nyaka köré tekeredik, majd meghúzzák. A levegőbe rántják, míg a lába kétségbeesetten keresi a talajt, de nincs menekvés. A faág azonban nem bírja megtartani. Eltörik, és a kislány a földre zuhan. Ekkor megfogják, és a kocsi hátuljába dobják. Gyorsan a Foggy Creek hídhöz hajtanak, és ledobják onnan. Harminc láb mélyre zuhan a hid alatti patak aljára.

Maguk előtt látják?

Ott fekszik megerőszkolt, összetört kis teste. A vizeletükben, spermájukban ázva. Véresen összeverve. Halálára hagyva.

Látják a kislányt?

Képzelték maguk elé ezt a gyermeket.

És most képzelték el, hogy fehér.

Végeztem, Bíró úr!⁵⁶

A védő beszéd második bekezdése dr. Bassról nagyjából hasonlóképpen benne van a regényben is, ezzel most külön nem foglalkoznék. Ellenben a harmadik bekezdés egy szinte tankönyvszerű kritikai fajelméleti magyarázat arról, hogy a fennálló társadalmi rendszereink nem képesek igazságos döntéseket hozni, mert a rendszer nem személytelen és objektív: „a törvény az ember szemével lát.” Ebben a kijelentésben több dolog is együtt áll, ugyanúgy benne van a személytelen rendszerek mögé bújás illúziója, mint a vizualitás becsapása. A kritikai fajelmélet és más kritikai jogi irányzatok is nagy jelentőségűnek tartják a jog vizuális jelenlétét a társadalmunkban.⁵⁷ Az aktaközpontú jogi eljárások igyekeznek lehasogatni az eljárásról a fölösleges elemeket, nem lát és nem hall, csak ha az jogilag releváns. Ez pedig abba a hamis illúzióba ringatja a hagyományos jogászai gondolkodást, hogy az racionális és professzionális, és az önértékelés univerzálisan elfogadható lehet. Azonban minél nagyobb figyelem középpontjába kerül az eljárás, annál inkább lefoszlik ez az álarc, a bíró nemcsak egy hivatalnok lesz, hanem egy arccal rendelkező személy, a vádlott nemcsak az eljárás tárgya, hanem egy ember, adott esetben a kamerák által bőrszínt kap és sorsot, amely a vádlottak padjára vezette.⁵⁸ Viszont épp ezek azok az aspektusok, amelyet a hagyományos jogi gondolkodás igyekszik kizárni, mert a törvények előtt mindannyian egyenlők vagyunk. Azonban az elv mögött ott rejlik, hogy a rendszert

⁵⁶ Leirat a filmből. 2:08:00–2:15:02. Az egyszerűség kedvéért a magyar szinkron szövegének leiratával dolgoztam.

⁵⁷ Peter GOODRICH: „Europe in America: Grammatology, Legal Studies, and the Politics of Transmission” *Columbia Law Review* 2001. 2076., <https://doi.org/10.2307/1123713>; Peter GOODRICH: „Screening Law” *Law & Literature* 2009/1. 8., <https://doi.org/10.1525/lat.2009.21.1.1>; Peter GOODRICH: „Visiorcracy: On the Future of the Fingerpost” *Critical Inquiry Spring* 2013. 508., <https://doi.org/10.1086/670043>.

⁵⁸ GOODRICH „Europe in America” (57. l.) 2075.

mégsem gépek, hanem emberek működtetik, amelyek kihatnak a döntéseikre így azok „Csupán régi mélyen gyökerező előítéleteink, a gyűlölet tükörképe lesz.”⁵⁹

A regény és a film narratívájában mintha a látás zavarna össze mindent. A látás hozza létre a „fekete bőrszín”, amelyhez a többségi társadalom előítéletei és gyűlölete kapcsolódik. Ha nem látjuk azt, ami történt, sőt mi több, elképzeljük, hogy nem azokban a színekben látjuk az eseményeket, hanem másokban, akkor az eset morális megítélése teljesen másként történne. Ha fehér lenne az áldozat, akkor nem takaroznánk a bosszúállás jogi megítélésével vagy a „rend” eszményével, és felmenenénk azt, aki kezébe veszi az igazságszolgáltatást, és végez az erőszaktevőkkel.

6. ZÁRSZÓ

Habár a fenti magyarázat kielégítőnek tűnhet, úgy gondolom, hogy Grisham regénye a saját perspektívájának foglya, és szimplán bőrszínproblémának látja a rasszizmus kérdését. Ha nem foglalkoznánk a bőrszínnel, akkor egyenlők lehetnénk, és igazságos lenne a társadalom. Az igazság azonban az – ahogy arra a kritikai fajelméletet képviselő szerzők legjobbjai rá is mutatnak –, hogy a rasszizmus nemcsak vizuális inger által előállt gyűlölet, hanem egy teljes társadalmi jelenségkomplexum, amely sok más aspektussal rendelkezik, egy sor egyéb tényező hozza létre azt a dolgot, amelyet „afroamerikai elleni rendszerszintű rasszizmusnak” nevezünk. A „jogrendszer színvakságának” elvét azért is kritizálják és tekintik nem kielégítő elvnek, mert a kisebbségi helyzetbe került személyek valóságélménye, életútja és lehetőségei teljesen mások, és így az alapvetően a többségi társadalomra méretezett normarendszer szükségszerűen torz és igazságtalan döntéseket fog hozni.

A regény végkicsengése álláspontom szerint inkább melankolikus és nem felszabadító. Az amerikai társadalom cowboymentalitása és a jogot megkerülő önbíráskodás eszménye intakt marad, az egyedüli változás az, hogy ebbe az eszménybe most már a fekete kisebbség is beléphet. A társadalmi erőszak nem szűnik meg, sőt, a társadalmilag elfogadott jogon túli erőszak alkalmazásának privilégiuma kibővül egy új személyi körrel. Európai szemszögből nézve ez inkább visszalépésnek tűnik a vérboszszú archaikus társadalmába, és nem a szabadság és az egyelőség kiterjesztésének.

Ezenkívül a jelen tanulmányban szereplő esküdtszéki nullifikáció mint csodafegyver az igazságtalan törvények és társadalmi konvenciókkal szemben azért nem lehet megfelelő eszköz, mert ez feltételez egy „antirasszista” és „társadalmi igazságosságra nyitott” közvéleményt, azonban ennek tényszerűsége kérdéses (különösen napjaink amerikai közéletében), másrészt a közvélemény patológiásan szenzációhajhász tendenciái könnyedén tehetik ezt az eszközt az erőszak, az előítéletek és rasszizmus eszközzé, ahogy az egyébként megtörtént a történelem folyamán.

Végül csak annyit jegyeznek meg, hogy jómagam is elvesztem a lényeg és látzatok dichotómiájában: habár a regény alapbűncselekménye két erőszaktevő legyilkolása volt, végül nem az ő gyilkosuk bűnösségéről szolt az eljárás, hanem az ő

⁵⁹ Lásd az 56. lábjegyzet által megjelölt filmes monológot.

bűnösségükről. Valójában a vádló és védő szerepköre felcserélődött ebben a furcsa fordított büntetőeljárásban, ahol előbb jött a büntetés, és utána következett annak a megvitatása, hogy vajon bűnösök voltak-e, és ebben az esetben Willard és Cobb védője Buckley államügyész volt, és Brigance volt a vádló. A perben igazából a jogrendszer lett gyanú alá vonva, amely „gyilkosokat mentetet” szemben a jogot körbevevő társadalmi igazságérzettel.

Úgy gondolom, hogy a *Ha ölni kell* legnagyobb tanulsága nekünk, jogászoknak az, hogy a jogrendszer mennyire törekeny és kiszolgáltatott valójában a mindenkori társadalmi környezetének: miközben próbáljuk a professzionális autonómiánkat fenntartani, a társadalom sok esetben mást láthat helyesnek. A közvélemény és a köznapi igazságérzet szorosan a markában tartja az eljárást és szereplőit, amittől olyan érzetünk lehet, hogy bármikor jöhet egy nagy hullám, amely elsodorja azt a jogrendszert, ami hosszú évszázadok alatt felépült, és a nyomán nem marad más, mint az egyéni bosszú és erőszak eszkalációja.